

PÉTER SÁRKÖZY (Rooma)

Claudio Magrisin ja Péter Esterházy'n Tonava-kirjat

Péter Esterházy on Unkarin nykykirjallisuuden tunnetuimpia edustajia. Hänen teoksiaan on käännetty jo useille Euroopan kielille; hänen tuotannostaan on suomennettu muun muassa *Sydämen apuverbit* (ja *Pitkin Tonavaa*, jota esitelmä käsittelee; suomentajan huomautus).

Esterházy on vanhan, perinteikkään aatelissuvun vesa mutta 1950–70 -lukujen kasvatti ja sidoksissa tämän päivän unkarilaiseen todellisuuteen. Tämä kaksinaisuus näkyy hänen tuotantonsa kysymyksenasettelussa: Miten menneisyyden ja nykyisyyden voisi tuoda lähemmäs toisiaan?

Tähän ongelmaan Esterházy etsii ratkaisua Tonava-kirjassaan *Pitkin Tonavaa*, jossa hän erästä lapsuutensa matkaa muistellen halusi luoda silmäyksen joen varrella asuvien kansojen historiaan; erityisesti Habsburgien valtakunnan ja Unkarin kuningaskunnan kansoja yhdistävään rooliin sekä siihen tyhjiöön ja sekasorttoon, jota ensimmäisen maailmansodan jälkeinen poliittinen järjestely merkitsi. Habsburgien valtakunnan ja Unkarin kuningaskunnan raunioille syntyi uusia valtioita, joiden toisiaan kohtaan tuntema nationalistinen vihamielisyys johti osaltaan toisen maailmansodan kauhuihin. Tonava-kirjan kirjoittamisen aikoihin tapahtui kuitenkin asioita, jotka pakottivat Esterházy'n jäädyttämään alkuperäiset suunnitelmansa ja muuttamaan kirjansa rakennetta.

Eräs, ja ehkä suurin syy, oli se, että Neuvostoliitto hajosi vuonna 1989/90, ja ikeen alta vapautuneet keskieurooppalaiset kansat alkoivat toteuttaa itsenäistymishaaveitaan. Tämän seurauksena syntyi joukko uusia valtioita, kuten Slovenia, Kroatia, Serbiasta ja Makedoniasta muodostunut Tynkä-Jugoslavia, Ukraina ja Valkovenäjä sekä Tšekkoslovakian hajo-

tessa Tšekki ja Slovakia. Toinen syy oli se, että vuoden 1989 lopulla ilmestyi italialaisen Claudio Magrisin vastaavanlainen Tonava-kirja *Danubio*. Magrisin teoksesta on otettu jo 10 painosta, ja se on käännetty melkein kaikille Euroopan kielille. Sen unkarinkielinen käännös ilmestyi melkein samaan aikaan Esterházy'n Tonava-kirjan kanssa, vuoden 1992 alussa.

Claudio Magris on italialainen kirjallisuushistorioitsija ja kirjailija. Hän tuli tunnetuksi vuonna 1965 julkaistulla monografiallaan *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna* (Habsburgien valtakunnan myytti Itävallan kirjallisuudessa). Magris etsii esseissään ja romaaneissaan vastausta keskieuropalaisuuden erikoiseen problematiikkaan, siihen, mitä tarkoittaa elää valtioiden raja-alueilla ja mitä tarkoittaa ns. ”raja-kirjallisuus”. Raja-kirjallisuutta edustavat Italian kirjallisuudessa triesteläiset kirjailijat kuten Italo Svevo, Umberto Saba, Pier Paolo Pasolini ja Carlo Tompizsa sekä muualla Euroopassa ns. ”Mitteleuropa”-kirjallisuus. Jälkimmäiseen luetaan itävaltalaiset kirjailijat Robert Musil ja Joseph Roth, Prahan saksalaiset Rainer Maria Rilke ja Franz Kafka, unkarilaiset Gyula Krúdy, Ferenc Molnár, Géza Csáth, Mihály Babits ja Dezső Kosztolányi, kroatialainen Miroslav Krleža ja bosnialainen Ivo Andrić. Samaan listaan voidaan liittää jatkeeksi vielä itävaltalaiset kirjailijat Peter Handke ja jonkin aikaa sitten kuollut Danilo Kiš, tsekkiläinen Bohumil Hrabal sekä unkarilaisten vanhojen tekijöiden Géza Ottlikin ja Iván Mándyn lisäksi Péter Esterházy sekä Péter Nádas.

Claudio Magris kartoittaa Tonava-kirjassaan edellä kuvailtua Keski-Eurooppa -ilmiötä. Teoksen muoto, essee-romaani, on Italian kirjallisuudessa perinteikkään sterneläisen matkakertomuksen ja nykykirjallisuuden suosiman essee-kirjan välimuoto. Se on todenmukainen kertomus matkasta, jonka kirjailija, tunnettu germanisti, teki ystävineen Tonavan alkulähteiltä aina Mustalle merelle asti. Se on taiteen sääntöjen mukainen matkakertomus seikkailuineen ja kohtaamisineen, mutta antaa myös keskieuropallaiseen kulttuuriin perehtyneelle kirjailijalle tilaisuuden pohtia Tonavan varrella elävien kansojen kohtaloa. Magris nostaa kirjassaan esiin alueella eläneitä ja vaikuttaneita merkkihenkilöitä kuten Heidegger, Céline, Kafka, Freud, Joseph Roth, Miroslav Krleža, Mihály Babits, Danilo Kiš ja Elias Canetti.

Teos saa alkunsa venetsialaisen näyttelyn teemasta, matkustamisen arkkitehtuurista (tästä kirjan aihe, Tonavan-matka). Ensimmäisessä luvussa käsitellään Tonavan alkulähteitä. Siinä tutkitaan, mistä pikku joenpoikasesta suuri joki on voinut syntyä, ja päädytään lopputulokseen, jonka mukaan tämä kansoja yhdistävä ja erottava joki on saanut alkunsa rännistä.

Tämän jälkeen alkaa kirjallinen matka alas Tonavan vartta. Ensimmäinen pysäkki on Ulm ja sen ympäristö. Luvussa kerrotaan muun muassa Heideggeristä, Messkirchin suntion pojasta, Célinen Toisen maailmansodan aikaisesta ajelehtimisestä, Grillparzerin ja Napoleonin tapaamisesta sekä luonnollisesti myös Mauthausenin tragediasta. Seuraavaksi saavutaan Tonavan ensimmäiseen pääkaupunkiin, Wieneriin. Paikat, joihin kirjailija poikkeaa keisarillisessa kaupungissa, ovat kuvaavia. Hän käy Wittgensteinin ja Freudin kotitaloissa, György Lukácsin ja Franz Kafkan lempipaikoissa sekä Café Centralissa, jossa vielä tänäkin päivänä asiakkaan ottaa vastaan kirjailijanukke, jolla on kädessään tuore päivän lehti. Unkarin osuus alkaa lainauksella kansleri Metternichiltä, jonka mukaan Aasia alkaa Itävallasta, Rennwegin toiselta puolelta. Kertoja osoittaa kuitenkin, että Tonavan todellinen pääkaupunki ei ole Wien vaan Budapest, Tonavan helmi, joka on Pariisia matkivan Wienin jäljitelmä, ja jäljitelmän jäljitelmänä sillä on jo oma lumouksensa.

Magris käy läpi kaikki Tonavaan liittyvät unkarilaiset kaupungit ja kertoo menneisyyden ja nykyisyyden suurista kirjailijoista aina Bálint Balassista György Konrádiin. Lopuksi hän heittää Unkarille hyvästit Mohácsin taistelukentillä, jossa Unkarin armeija kärsi ratkaisevan tappion vuonna 1526 taistelussa turkkilaisia vastaan. Tappiosta lähtien Unkarin Kuningaskunta oli osa Habsburgien valtakuntaa aina ensimmäisen maailmansodan loppuun asti. Unkarin keski- ja eteläosat joutuivat turkkilaisten vallan alle 150 vuodeksi, minkä jälkeen, turkkilaisten vetäydyttyä, tuhottu alue asutettiin saksalaisilla ja ylä-unkarilaisilla. Syntyi ”Murheen laakson” kirjava maailma, jossa kolmen sadan vuoden ajan elivät rauhallista rinnakkaiseloä serbit, saksalaiset, unkarilaiset ja slovakit. Tästä kaikesta kertoo Anka-täti yhdessä kirjan kauneimmista luvuista.

Yleisesti ottaen voi sanoa, että kirjailija on omimmillaan kertoessaan Tonavan varren saksalaisväestöstä. Huomattavasti

vaikeammin hän pystyy eläytymään slaavien tai unkarilaisten kohtaloon. Niin kartta kuin kirjailijakin muuttuvat epävarmoiksi, kun tullaan Romanian ja Bulgarian alueille. Aivan etelässä Magris intoutuu runolliseksi ja kuvailee Tonavan hajoamista lukemattomiksi pieniksi haaroiksi, jotka katoavat Mustaanmereen.

Claudio Magris on kirjoittanut kauniin ja mielenkiintoisen Tonava-kirjan, jossa on myös todellisia kirjallisuustieteellisiä ja kulttuurihistoriallisia helmiä. Tonavan-matka on myös sisäinen matka, jossa itäeurooppalaisen kirjallisuuden asiantuntija matkustaa ei vain pitkin Tonavaa vaan myös omassa itsessään löytääkseen joen, joka toisin kuin Rein ei ole rotupuhtauden symboli vaan eri kansojen ja kulttuurien kohtaupaikka ja taistelukenttä.

Magris ei kuitenkaan peittele, että hänelle Tonava on ennen kaikkea itävaltalainen joki ja Habsburgien valtakunnan ruumiillistuma. Niinpä hän ei kiinnitä huomiota siihen, että vuosi 1918 ei merkinnyt vain Habsburgien 400-vuotisen valtakauden päättymistä vaan myös 1000-vuotisen Unkarin Kuningaskunnan loppua, kuningaskunnan, joka oli yhdistänyt tällä historiallisella alueella eläviä kansoja ja suojellut niitä idästä tulevia hyökkäyksiä vastaan ja estänyt barbaarien tunkeutumisen Eurooppaan.

Tonavan unkarilaisen puolen löytämiseen ei tämä italialainen germanisti kyennyt, vaan siihen tarvittiin unkarilainen kirjailija, joka jo syntyperänsä ja olemassaolonsa puolesta tunsu kutsumusta katsoa Tonavaa silmästä silmään.

Péter Esterházy on lainannut kirjansa nimen Heinrich Heinen Marxille kirjoittamasta kirjeestä, jossa tämä suuri saksalainen runoilija kertoo Magrisinkin mainitseman tarinan Tonavan alkulähteestä. Heinen mukaan alkulähdettä ei ole, jos ei sitten ole uskominen huolellisesti pystytettyä kylttiä, joka väittää Tonavan alkavan erästä tietystä rännistä. Heine mainitsee samassa kirjeessä, että naiskirjailijat suuntaavat toisen silmänsä paperiin ja toisella vilkuilevat miehiä, paitsi kreivitär Hahn-Hahn, joka oli silmäpuoli.

Esterházy tuntee olevansa tällainen silmäpuoli kirjailija, joka suuntaa katseensa vain paperiin ja kirjoituksen tarkkuuteen. Tästä ajatuksesta kasvaa Tonava-kirjan nimi, *Kreivitär Hahn-Hahnin katse*. Kirjan todellinen nimi löytyy kuitenkin alaotsi-

kosta: *alas Tonavaa*. (Teoksen suomenkielinen nimi poikkeaa tässä käytetyistä nimistä, siinä *Kreivitär Hahn-Hahnin katse* on alaotsikko ja kirjan pääotsikko on *Pitkin Tonavaa*; suomentajan huom.) Esterházy'n Tonava-kirja kertoo siitä, miten kaaos, jossa Keski-Euroopan pienet kansat ovat eläneet jo vuosisadan, on saanut alkunsa.

Esterházy'n matka alkaa lapsuuden muistosta, siitä, kun hän 13-vuotiaana lähtee setänsä kanssa laivamatkalle alas Tonavaa. Pian kertoja kuitenkin hyppää nykyisyyteen, jossa hän jälleen, nyt aikuisena ja toimeksiannosta matkustaa Tonavan alkulähteiltä Mustallemerelle kohdatakseen sekä oman että joen varrella elävien kansojen menneisyyden.

Romaanissa aikatasot liukuvat toisiinsa, ja ei olekaan yllätys, että teoksen toisessa osassa matkailija kohtaa muun muassa Grillparzerin ja Lady Montaquen. Matkailija kulkee alas Tonavaa, omaa ja kansansa identiteettiä etsien. Tonava ohjailee matkailijaa ainoastaan yhdistämällä erilleen virtaavia, hajoavia maailmoja. Magrisin lailla Esterházykin hyväksyy sen, että Tonava symbolisoi saksalaisten tuntemaa vetovoimaa itää kohtaan, tämän näennäisesti järjestystä rakastavan kansan vetoa kaaokseen. Näin myös Esterházy, unkarilainen kirjailija elää saksalaisen kulttuurin ja Habsburg-myytin vaikutuspiirissä, vaikka hänen kirjailijaihanteensa onkin saksalaisuutta alinomaa ruoskiva Heinrich Heine ja isänmaatansa parjaava itävaltalainen Thomas Bernhard.

Esterházya ei kiinnosta luonto eikä joki itse vaan ennen kaikkea Tonavassa ruumiillistuva historia, Trianon ja Mauthausen, Tonavaan ammutut Unkarin juutalaiset ja serbit, maasta karkotetut saksalaiset ja Transilvaniasta Tonavan eteläisille alueille pakkotyöhön raahatut unkarilaiset. Matkailijan on jatkuvasti taisteltava vihan tunnettaan vastaan.

Suuren, vanhan aatelissuvun jälkeläisenä, mutta toisaalta 60- ja 70-luvulla koulunsa käyneenä nykykirjailijana Esterházy'n suhdetta todellisuuteen ja historiaan kuvaa kaksinaisuus, jonka ilmentymä juuri Tonava on. Vanhempien esiintyminen ja sukulaisten mainitseminen kirjassa muistuttaa menneisyydestä, monarkian ajoista. Kirjan ensimmäinen luku alkaa kirjailijan isän toistamalla lauseella ”älä lässytä, kaikki on muutenkin sekaisin”. Viimeisessä osassa kertoja muistelee äitinsä kuoleman

vuosipäivää. Samaan aikaan hän on tietoinen siitä, että hänen vanhempiensa edustama aika on lopullisesti ohi, monarkiaa ei enää ole ja sen paikalle on jäänyt tyhjiys ja sekasorto. Wienistä on tullut harmaa, keskinkertainen ja maalaismainen, se ei enää ole yhtenäisen valtakunnan pääkaupunki. Samaan hengenvetoon Esterházy kysyy, oliko Keski-Euroopassa koskaan yhtenäistä valtakuntaa. Esterházyyn matkailija ei ainakaan kykene näkemään Habsburgien hallintoalueen keski- ja eteläosaa yhtenäisenä.

Emme toki saa unohtaa, että Magris kirjoitti Tonava-kirjansa ennen 1980-luvun puoliväliä, kun taas Esterházyyn vielä kirjoittaessa omaansa hajosi jälleen uusi valtio. Tämän seurauksena sekasorto vain kasvoi. Totalitaarisessa järjestelmässä ja moraalisessa alennustilassa eläneet keskieurooppalaiset joutuivat kaoottiseen tilaan osittain epäluonnollisten rakennemuutosten aiheuttaman tyhjiön vuoksi. Totalitaarista järjestelmää ei korvannutkaan demokratia vaan kansojen ja ihmisryhmien välinen vihanpito. Tätä kuvaa Esterházyyn Tonava-kirjassa muun muassa Jugoslavian sota sekä uutinen kirjailijan ystävän, Pariisissa eläneen serbokroaatin, unkarilais-juutalaisen Danilo Kišin kuolemasta.

Unkarissa ennen toisilleen läheiset ihmiset ovat erkaantuneet toisistaan, kun se ulkopuolinen voima, joka likisti heidät toisiinsa 50 vuoden ajan, on poissa. Entistä järjestelmää ei ole korvannut rauha ja demokratia. Kertoja muistelee viime vuosien poliittisia tapahtumia. Hän kertoo, kuinka hänen oli taisteltava vihan tunnetta vastaan jouluna 1989, kun eräs transilvanialainen mies kertoo vähäeleisesti, kuinka poliisit ampuivat hänen poikansa, joka istui hänen olkapäillään. Myöhemmin kertoja kertoo erästä Transilvanian-vierailustaan, siitä, miten paikallinen unkarilaisväestö pystyy puhumaan niin hienotunteisesti omista kärsimyksistään ja nöyryytyksistään, joita se joutuu sietämään vain kansallisuutensa takia. Kaksi transilvanialaista poikaa kertoo, kuinka heidän isänsä monen vankilassa istutun vuoden jälkeen osti vankilassa ansaitsemillaan rahoilla levysoittimen ja soitti pojilleen Mozartin G-molli sinfonian. Romaanin lopussa pojat vievät matkailijan Tonavan suistoon, jonne 1950-luvulla karkotettiin Transilvanian unkarilaisia perheitä, ja jälleen kerran matkailijan on taisteltava vihan tunnettaan vastaan. On hänen

äitinsä kuoleman vuosipäivä. Tekee kipeää, ja päässä suhisee. Matkailija laskee päänsä erään romanialaistytön syliin ja kuuntelee mereen syöksyvän suuren joen sanoja.

Kreivitär Hahn-Hahn pystyy tarkkailemaan paperia vain yhdellä silmällä, Péter Esterházy taas suuntaa molemmat silmänsä tiukasti tekstiin, hänelle vain kirjoitus on tärkeää. Esterházy'n suosio johtuu pitkälle siitä, että häntä pidetään unkarin nykykirjallisuuden suurimpana kielivelhona. Eikä häneen tarvitse pettyä tälläkään kertaa: jälleen voimme löytää verrattoman kekseliäitä kielikuvia, joita voimme sitten lainailla mieleemme mukaan sopivissa tilanteissa. On mahdotonta olla nauttimatta Esterházy'n sanaleikeistä, vääristellyistä lainauksista, korkean tyylin ja alatyylin tahallisuudesta sekoittamisesta sekä mitä moninaisimmista anekdooteista 80- ja 90-luvun unkarilaisesta todellisuudesta.

Lopuksi voi todeta, että 1980-luvulla syntyi kaksi hyvin mielenkiintoista teosta Tonavasta. Molempien teosten lajia on vaikea määritellä, sillä kumpikaan ei ole perinteisessä mielessä romaani, mutta molemmat ylittävät myös tiettyjen ominaispiirteidensä vuoksi (matkakertomus henkilöhahmoineen) esseen rajat, jota Unkarin kirjallisuudessa edustaa László Cs. Szabó, Italiassa taas Pier Paolo Pasolini tai Italo Calvino. Kummassakin kirjassa tekijä katsoo Tonavaa, historiaa ja omaa itseänsä silmästä silmään. Kertojat eivät matkusta vain pitkin Tonavaa, alemmas ja syvemmälle, vaan tekevät matkan myös omaan itseensä löytääkseen suistossa rauhan ja vapautuakseen historian ja ihmisten kärsimysten näkemisen aiheuttamista ennakkoluuloista ja vihan tunteesta.

Tässä mielessä nämä kaksi Tonava-kirjaa ovat vertailukelpoisia, ja samankaltaisuuksia löytyy paljon. Molemmat pohtivat perusteellisesti kysymystä Tonavan alkuperästä: onko sen alkulähde Bregissä vai Brigachissa, vai voisiko Heinen tarina olla sittenkin totta, ehkä Tonava todellakin saa alkunsa rännistä? Molemmat kertovat useasta eri Tonavan varrella sijaitsevasta kaupungista ja paikasta, Ulmista, Wienin kahviloista, Budapestin silloista ja Temesvárista. Molemmat katsovat myös silmästä silmään Tonavan varren fasismin kauheuksia. Näiden kahden teoksen samankaltaisuus ei ole kuitenkaan ole tärkein kysymys vaan tärkeintä on, että Magrisin *Danubio* ilmestyi Esterházy'n

vielä kirjoittaessa omaa teostaan. Esterházyn piti siis voinut ottaa huomioon Magrisin teos pelkästään jo senkin takia, että siitä tuli eräs suurimpia myyntimenestyksiä 1980-luvun Keski-Euroopassa. Niinpä Esterházyn Tonava-kirjan kertoja viittaa usein – ironisesti – Magrisin teokseen:

Klaudia Mágris oli oikea väriläiskä aikansa Unkarissa, 1700- ja 1800-luvun vaihteessa hän oli maineikas ja emansipoitunut valistusnainen, Georg Sandin kirjeenvaihtotoveri, aikalaismuistelmien mukaan hän oli kaunis, suurisilmäinen ilmentys, silti kiusallisen huono-onninen, hänellä oli myös kirjallisia ambitiesiöitä, mutta hänen Habsburgeja koskeva teoksensa sai ainoastaan Joosef II:n hyväksynnän (ja Joosef II tuskin kuului Habsburgeihin...). Huhut kertovat, että Mágris jo lapsena rakastui arvovaltaiseen keisarinnaan, ja sittemmin hän oli yhtä mielettömästi rakastunut Kossuthiin. Hän oli pesunkestävä keskieuropalainen ilmiö, vaikka moisia ei tuolloin ollutkaan (koska niitä ei tarvittu). Aikakausi oli itse luonut tämän ristiriitaisuuden, voittojen vuosisata ei siedä tappion riivaamaa naista, kaunis Klaudia Mágris joutui pakenemaan maasta kiireen kaupalla, miehen pukuun pukeutuneena, hän oli muuten mieltynyt erityisesti kevyisiin italialaisiin pukuihin... (Esterházy: Pitkin Tonavaa, s.238. Suom. Hannu Launonen)

Esterházy ei ollut vain tietoinen Magrisin Tonava-kirjasta vaan myös viittaa siihen, että italialainen *Danubio* teki hänelle mahdottomaksi toteuttaa omia alkuperäisiä suunnitelmiaan. Esterházyn teos hajosi palasiksi, jotka on koottu kolmen matkan muistoista vuosilta 1963, 1990 ja 1991, menneisyydestä ja nykyisyydestä, Habsburg-myytistä ja maailmansotien kauhuista, 1950-luvun epäinhimillisyyksistä, sosialismista ja sen kaatumisesta (sosialismin raunioista ei vain ikävä kyllä ole vielä löydetty uutta totuutta).

Esterházyn teos on ”keskeneräinen”, sillä ei ole muuta kuin alku. Ikään kuin matka, historia alkaisi vasta nyt. Myös Magris kirjoittaa eräässä vuonna 1991 ilmestyneessä esseessään, että vuosien 1989/90 jälkeen pitäisi kirjoittaa uusi Tonava-kirja. Mutta sen kirjan kirjoittaa Tonava itse, sen kirjoittaa historia yhdessä Tonavan laaksossa elävien kansojen kanssa, sillä tiedäm-

mehän, että menneisyys kuuluu Tonavalle, joka on itse menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus.

Suomentanut Leanna Kieheliä

